

Nyt fra Sprognævnet

1997/2 · juni

To love om det danske sprog

Onsdag den 30. april 1997 vedtog Folketinget to love om det danske sprog:

Lov nr. 320 af 14.5.1997 om Dansk Sprognævn

Lov nr. 332 af 14.5.1997 om dansk retskrivning.

Dermed foreligger der i Danmark en egentlig lovgivning for det danske sprogs retskrivning mv. Hidtil har reglerne for såvel retskrivningen som Dansk Sprognævn været fastlagt i bekendtgørelser, dvs. i administrative forskrifter udstedt af en minister. Nu har vi så for første gang fået regler for retskrivningen mv. som er vedtaget af landets lovgivende forsamling, Folketinget.

Forslagene til de to love blev fremsat i Folketinget den 20.11.1996. Forslaget til Sprognævnsløven blev fremsat af daværende kulturminister Jytte Hilden, og forslaget til retskrivningsloven kom fra undervisningsminister Ole Vig Jensen. De to forslag var i øvrigt udarbejdet i et tæt samarbejde mellem de to ministerier, de blev fremsat parallelt i Folketinget, og de blev ligeledes behandlet under ét ved de tre behandlinger i Folketinget. Lovforslagene vakte en betydelig interesse i folketingssalen. Ved førstebehandlingen 13.12.1996 og andenbehandlingen 3.4.1997 var der tilsammen 29 indlæg fra tingets talerstol, fordelt på 15 politikere, inklusive kultur- og undervisningsministrene.

De to love erstatter de hidtidige bestemmelser på området. Loven om Dansk Sprognævn afløser Kulturministeriets bekendtgørelse nr. 563 af 26.11.1981 om Dansk Sprognævn. Og retskrivningsloven træder i stedet for

forskellige undervisningsministerielle bekendtgørelser, først og fremmest den mere end hundrede år gamle grundlæggende retskrivningsbekendtgørelse nr. 24 af 27.2.1892 og Hartvig Frischs næsten halvtredsårige retskrivningsbekendtgørelse nr. 128 af 22.3.1948 («retskrivningsreformen»).

Der var flere grunde til at man fra Kultur- og Undervisningsministeriets side ønskede at få erstattet de hidtidige bekendtgørelser med regulær lovgivning. En af grundene var at de forfatningsretlige principper i dag simpelthen kræver at en institution som Dansk Sprognævn har et egentligt lovgrundlag for udøvelsen af sit arbejde. En anden grund var at der var et vist behov for at få præciseret Sprognævnets autoritet og kompetence og fx få afklaret hvilke retskrivningsændringer nævnet kan foretage på egen hånd, og hvilke ændringer der kræver en ministeriel godkendelse. Og en tredje grund var at der efterhånden var så mange – og delvis uaktuelle – bekendtgørelser og cirkulærer om retskrivningen at regelgivningen på området trængte til at blive saneret og gjort mere overskuelig.

Lovene træder i kraft 1. august 1997. I septemhernummeret af Nyt fra Sprognævnet giver vi en nærmere orientering om de to nye love og om deres betydning for sproget og Sprognævnet.

HGJ

Dramatisk talt

Af Else Bojsen

For nylig fik Sprognævnet et spørgsmål om udtalen af *dramatisk*. Spørgeren havde lagt mærke til at fagfolk i radio og fjernsyn ofte udtaler ordet uden stød og med et kort *a* i den trykstærke stavelse som om ordet blev stavet »dramattisk«. Men ikke nok med det. Spørgeren havde på det seneste bemærket en lignende stødløs udtale af ordene *automatisk*, *grammatisk* og *tematisk*.

Dramatisk

For næsten 30 år siden behandlede Sprognævnet den »nye« udtale af *dramatisk*, og svaret blev publiceret i nævnets Årsberetning 1968/69. I det gamle svar konstaterer Sprognævnet at det længe har været »omstridt om det andet *a* i *dramatisk* bør udtales med stød (som fx i *asiatisk* og *sympatisk*), eller om også en udtale med kort *a* kan accepteres«. Det hedder videre i det gamle svar at udtalen med kort *a* »gennem de sidste årtier« er blevet meget udbredt, og at den også bruges af »mange som er sikre i udtalen af fremmedord«. Da den nye udtale af *dramatisk* ikke svarer »til udtalen af andre ord på *-atisk* (*kromatisk*, *matematisk* osv.), dog med undtagelse af *grammatisk*«, lyder nævnets råd til spørgeren:

Det må derfor tilrådes at udtale *dramatisk* med stød. Men udtalen uden

stød kan næppe længere regnes for en fejl.

Der er siden udkommet to danske udtaleordbøger, Peter Molbæk Hansen: Udtaleordbog (Gyldendal, 1990) og Lars Brink mfl.: Den Store Danske Udtaleordbog (Munksgaard, 1991). Kun den sidste har udtalen med kort *a* med som udtalen »hos et mindretal«. Men der er ingen tvivl om at dette mindretal bliver større og større, og at den har et væsentligt udbredelsescentrum i radio og tv. I Danmarks Radios interne publikation »Sprogbrevet«, som eksisterede 1985-95, redigeret af Erik Hansen og Jørn Lund, er udtalen af *dramatisk* behandlet ikke mindre end 5 gange. I Sprogbrevets vejledning til Danmarks Radios medarbejdere hed det bl.a.

Dramatisk bør udtales med langt *a*, sådan at ordet kommer til at rime på *automatisk* eller *fanatisk*. Men altså ikke på *grammatisk*, som har kort *a* foran *-tisk*. (Sprogbrev nr. 4, dec. 1985).

Dramatisk udtalt som rimord på *grammatisk* virker på en del af os temmelig krukke (P2 14/10). Men udtalen vinder terræn i øjeblikket. (Sprogbrevet, nr. 89, 1993).

Tematisk, skematisk og klimatisk

En udtale med kort *a* i *tematisk* findes noteret i Sprognævnets ordsamling. Det samme gælder ordene *skematisk* og *klimatisk*, der ligesom *dramatisk* og *tematisk* er afledt af substantiver på *a* (hhv.

drama, tema, skema og klima). Den Store Danske Udtaleordbog har medtaget udtalen med kort *a* i *klimatisk* som udtalen »hos et mindretal«, men noget tilsvarende er ikke tilfældet ved ordbogens behandling af *skematisk* og *tematisk*.

Automatisk

En udtale med kort *a* i *automatisk* er ny for os, jf. at Erik Hansen i nr. 4 af Sprogbrevet bruger netop dette ord sammen med ordet *fanatisk* som rimord for den anbefalede udtale af *dramatisk*, med stød på *a*. Til forskel fra de øvrige nævnte ord er *automatisk* afledt af et substantiv med tryk og stød på det kritiske *a*: *automat*, så »attisk«-udtalen forekommer os særlig mærkværdig i *automatisk*.

Programmatisk og grammatisk

Den Store Danske Udtaleordbog anfører udtalen med kort *a* som den mest udbredte rigsdanske udtale af *programmatisk*, men med en tilføjelse om at udtalen med stød findes »hos et mindretal«. Den mest udbredte rigsdanske udtale af *programmatisk* svarer altså ifølge denne ordbog til den gængse udtale af *grammatisk*. Men Peter Molbæk Hansens Udtaleordbog anfører udelukkende udtalen med stød i *programmatisk*! At sprogbrogen vakler også i dette ord, fremgår af Sprognævnets ordsamling: I 1967 og 1968 har nævnet noteret udtalen med stød i ordet *programmatisk*, men i 1989 udtalen med kort *a* hos en der i øvrigt udtaler ordet *dramatisk* med stød. For at gøre forvirringen komplet må vi nævne at det stensikre ord

grammatisk ifølge Den Store Danske Udtaleordbog af nogle udtales med stød på *a'et*!

Sprognævnet vil stadig anbefale udtalen med stød som den mest gængse i *dramatisk* og lignende ord, med *grammatisk* som eneste hævdvundne undtagelse. Nævnet ser dog heller ikke nu nogen grund til at betragte stødløs udtale som »en fejl«, og med hensyn til *programmatisk* må udtalen uden stød accepteres fuldstændigt.

Else Bojsen (f. 1942) er seniorforsker i Dansk Sprognævn.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Etage eller sal

Spørgsmål: Forleden dag gik jeg ind i et stormagasin – ind i stueetagen. Henne ved trappen fik jeg øje på et skilt hvor der stod: *Opgang til 1. etage*. Ville det ikke være mere korrekt om man havde skrevet: *Opgang til 2. etage?* – Stueetagen i en ejendom må da være 1. etage, ikke?

Svar: I Nudansk Ordbog, 15. udgave, 1993, er ordet *etage* med henblik på forholdene i en bygning defineret vha. synonymerne *stokværk* og *sal*. I Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1996, er synonymet *sal* gledet ud.

I Ordbog over det Danske Sprog, bind 4, 1922, er ordet *etage* med henblik på forholdene i en bygning defineret således: 'afdeling, der afgrænses af gulv og loft; stokværk; alle i samme højde liggende værelser og rum i et hus; især (med undtagelse af kælder og loft) om de til egentlig beboelse eller brug beregnede stokværk (jf. dog *Kælder-, Tag-etage*); ofte specielt om *de øvre etager*, de over stueetagen værende stokværk'.

I den følgende spalte oplyser ordbogen: 'med ordenstal: *første etage*, dvs. stueetagen eller (uden for fagligt sprog nu oftest) etagen over stueetagen'.

Der er således god overensstemmelse mellem den ældre og den nye ordbogs forklaring på brugen af ordet *etage*. Deres egen i og for sig logiske opfattelse, der ifølge Ordbog over det Danske

Sprog i 1922 har været fagligt sprog, synes i vid udstrækning at være gledet ud. Dog kan vi oplyse at stueetagen her på Københavns Universitet Amager, hvor Sprognævnet har sine lokaler, benævnes 1, mens første sal kaldes 2 og anden sal, hvor Sprognævnet har hjemme, hedder 3. Denne sprogbrug er i overensstemmelse med de faglige benævnelser. I øvrigt må man vist sige at *første etage* i almindelighed er lig med *første sal*. Men om den i og for sig logiske sprogbrug har en fremtid for sig, er uvist. I amerikansk, hvis indflydelse på dansk som bekendt er stor i øjeblikket, hedder stueetagen nemlig *the first floor*, første sal *the second floor* osv. I britisk engelsk hedder stueetagen *the ground floor*, første etage *the first floor* osv. I norsk bokmål bruges *første etasje* sædvanligvis om stueetagen, til dansk første etage svarer norsk *annen etasje*, til anden etage svarer *trede etasje* osv. Forklaringen på at *første sal* i dansk ikke er betegnelsen på stueetagen giver Nudansk Ordbog, 15. udgave, 1993, idet der under *sal*, betydning 2, står at dette ord oprindeligt betegnede den 'stadsstue, salon' der oftest fandtes i etagen oven over de almindelige beboelsesværelser, 'stuerne'.

VS

Fifle

Spørgsmål: Hvad betyder ordet *fifle*, og i hvilke sammenhænge bruges det?

Svar: Ordet har været med i Politikens Slangordbog siden 2. udgave, 2. oplag, 1986, med betydningsangivelserne 1) 'lave fiksfakserier; snyde; begå ulovlig-

heder' – 2) 'sysle med noget' – 3) 'kludre i distraktion'. Ordet er optaget i H.F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmål (1886-1914) med betydningsangivelserne 'tage famlende og usikkert på noget' og 'snyde f. eks. i kortspil', i den første betydning med henvisning til et *fiple* med betydningen 'røre ved, beføle, have omgang med' hos Molbech (Dansk Dialect-Lexikon, 1841). Molbech nævner her en islandsk parallel *fipla* med betydningen 'narre, bedåre, lokke'. Ordet er således gammelt i dansk, ja i nordisk, og dette forhold kan gøre det vanskeligt at afgøre med sikkerhed hvorfra det moderne *fifle* kommer. I Retskrivningsordbogen, udgivet af Dansk Sprognævn, er både verbet *fifle* og det deraf afledte substantiv *fifleri* optaget fra førsteudgaven, 1986.

I vores tidligste citater bruges ordet altid om økonomiske forhold:

Den mentalitetsændring, som skal til for at begrænse og afskaffe dette uvæsen [dvs. skattefrit arbejde], forudsætter et nyt skattesystem. Det nuværende gør det så fristende at *fifle*, at selv fintmasket kontrol og hårde straffe ikke kan stoppe trafikken. (Ekstra Bladet 4.2.1980).

I samme betydning af 'lave fiksfakserier' optræder det i en overskrift i Ekstra Bladet: *Fifler sig til 65 Mill på to dage* (Ekstra Bladet 10.2.1984); sammenhængen fremgår af brugen af substantivet *fifler* i samme artikel:

Han er en *fifler*, en børsspekulant, der kynisk er parat til at satse millio-

ner for at vinde endnu flere. (Ekstra Bladet 10.2.1984).

Vi har også eksempler på samme betydning om økonomiske forhold i en Ekstra Blads-reklame optaget i dagbladet Politiken:

Velhavere betragter det som ren sport at skrue ned for skatten. Der *fifles* som aldrig før med aktier, anparter og fede fiduser .. Læs i Week-end-Ekstra om *fifle-firserne*. (Politiken 11.2.1984).

Af Politikens Sproghjørnet 28.3.1984 fremgår det at ordet *fifle* på dette tidspunkt ofte brugtes i dagspressen i forbindelse med leasing, specielt fidusleasing.

Men snart anvendtes ordet også i bredere sammenhænge, således i forhåndsomtalen af en bog af Gerald Mars: »Snyd og fusk på arbejdspladsen«, 1984: *Vi noler, negler og fifler på vort arbejde*.

Ordet vandt også indpas i sportsjournalistikken:

Lyngby-spillerne troede, at de kunne *fifle* en heldig 1-0 føring hjem. På defensiv-fodbold af værste kaliber. (Jyllands-Posten, sportstillæg, 18.7.1988).

Her betyder ordet jo nok ikke at snyde i egentligste forstand.

I vores senere citater bruges ordet *fifle* om seksuelle aktiviteter, fx

Ja for når man ligger der og *fifler* med hinanden, så er det jo ikke sikkert, at det [dvs. kondomet] alligevel kommer på. (Politiken 4.7.1990).

Og lidt senere i samme artikel:

Det er pigen, som sørger for at sætte kondomet på fyren. Det kan der komme megen hyggelig *fiflen* ud af. (Politiken 4.7.1990).

Her er betydningen nærmest 'syle med noget', altså Slangordbogens betydning 2.

Vores seneste citat taler om *socialt fifleri*. En avisoverskrift i Politiken fra 1995 hed *Jurister hyres til socialt fifleri* (Politiken 25.10.1995). Artiklen handler om det forhold at kommunerne bruger jurister og andre eksperter i bistandslovens regler til at spekulere dem ud af store sociale udgifter.

Sprognævnet har således belæg på de to af betydningerne, men flest på de økonomisk-juridiske anvendelser, hvad der sikkert beror på at vores citater hovedsagelig stammer fra aviser og dagblade.

VS

Gudsfigrene granne

Spørgsmål: I min barndom i Jylland brugte vi forskellige dialektord. Et af dem var *grand*, som betød 'klog, snild'. Grundtvig bruger ordet i salmelinjerne *Gudsfigrene granne slog kors for din pande*. Hvad betyder ordet i denne forbindelse?

Svar: Ordet bruges først og fremmest i dialekter og ellers kun i arkaiserende og

poetisk sprog (jf. Ordbog over det Danske Sprog, bind 7, 1925, sp. 3). I dialekt er bruges det, som De skriver, især i betydninger som 'begavet, dygtig, forstandig, skarp, snedig'.

Det er et gammelt nordisk ord der brugt om udseende betyder 'smuk, pæn' og i poetisk anvendelse 'statelig, prægtig'. Det er dannet til en germansk ordstamme der havde betydningen 'spids, skarp' (Dansk Etymologisk Ordbog, 1. udgave, 1966).

Grundtvig-citatet med *Guds-Fingrene grande* tolker Ordbog over det Danske Sprog med spørgsmålstejn som 'skyldfri, rene?' og tilføjer at der i Grundtvigs tekst oprindeligt stod *sande* (Ordbog over det Danske Sprog, bind 7, 1925, sp. 3). Chr. Thodberg gengiver stedet som »Guds fine fingre« og oversætter *grand* til *gentle* når han skriver engelsk (Syn og Sang. Poesi og teologi hos Grundtvig, 1989, s. 49).

Grundtvig har formentlig brugt ordet som poetisk erstatning for *sande*, men med en lignende betydning som dette ord.

VS

Lodtrækningsforsøg

Spørgsmål: Hvad mener Sprognævnet om ordet *lodtrækningsforsøg* som beskrivelse af randomiserede kliniske forsøg?

Svar: Klinisk Ordbog, 1991, definerer *randomisering* som 'tilfældig inddeling ved lodtrækning eller lignende af enheder, fx patienter, i grupper'. Ordbogen føjer til: »Anvendes ved sammenligning af forskellige behandlinger«.

I en nyere bog om akupunktur hedder det tilsvarende at »Randomisering af et forsøg betyder at det er tilfældigt hvorvidt den enkelte patient i forsøget får behandling A eller behandling B«.

Ordet *lodtrækningsforsøg* findes ikke i Sprognævnets citatsamlinger eller i andre ordsamlinger som vi har adgang til. Det synes således ikke at være en fast indarbejdet sammensætning. Der er flere svagheder ved en sammensætning som *lodtrækningsforsøg*: Uvilkårligt vil man analysere sammensætningen som 'forsøg med lodtrækning', og det er jo ikke meningen. En anden indvending mod betegnelsen er at der ved lodtrækning plejer at være en vinder og en taber. Det må være en utilsigtet betydning at få med.

Bedst er det nok at holde fast ved betegnelsen *randomiseret forsøg*. Skal man absolut popularisere denne betegnelse, kunne man eventuelt tale om *tilfældighedsforsøg*.

VS

Minsandten

Spørgsmål: Hvad betyder ordet *minsandten*, og hvor kommer det fra?

Svar: I Retskrivningsordbogen, 1996, er *minsandten* opslagsord. Det er kategoriseret som adverbium.

Det samme er tilfældet i Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1996, hvor betydningen er angivet som 'sandelig, minsæl' og ordet i øvrigt er karakteriseret som »mildt kraftudtryk«.

Om betydningen oplyser Ordbog over det Danske Sprog at *sandten* er et substantiv »i almindeligt sprog nu kun i

forbindelsen *min sandten*, også skrevet *minsandten*« (bind 18, 1939) der »som bekræftelse, forsikring, udtryk for overraskelse, forbavselse, indignation o.l.« betyder 'sandelig, på (min) ære; min tro' (bind 18, 1939). Mht. betydningen af substantivet henviser ordbogen til opslagsordet *Sand* der i forskellige tryksvage forbindelser er en substantivering af adjektivet *sand*, der betyder 'som er i fuld (og bevidst) overensstemmelse med det virkelige forhold, er rigtigt' (bind 18, 1939). Substantivet *sand* indgår uden skarp adskillelse fra adjektivet »i særlige (stående) udtryk, således i bet. 2 i forbindelsen *min sand* eller (elliptisk) *sand*, der i ældre nydansk og gammeldansk findes i former som (*p*)*aa min sand(e)*, svensk *min sann* (fornsvensk *a mina san*) og i norske dialekter *mi(n) san*. Ordbogen tilføjer »nu næsten kun i dialekter« (bind 18, 1939).

Der er således tale om en gammel nordisk dannelse til adjektivet *sand*. Forbindelserne har især overlevet i dialekterne.

Foruden Ordbog over det Danske Sprog, bind 1-28, 1919-56, kan man henvise til Gyldendals Dansk Etymologisk Ordbog, 4. udgave, 1989, om ordenes oprindelse og til Politikens Store Nye Nudansk Ordbog I-II, 1996, om ordenes betydning. Desuden findes der specielle dialektordbøger, hvoraf den vigtigste er H.F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmål I-IV, 1886-1914. Her er udtrykket *minsandten* også omtalt i forskellige varianter.

VS

Hele molevitten

Spørgsmål: Hvad er oprindelsen til udtrykket *hele molevitten*?

Svar: Ordbog over det Danske Sprog oplyser under opslagsordet **Molevit** eller **Mollevit** at det i dialekter findes i formerne *Mellevet* eller *Melevet*, men også i formen *Monevit*.

Ordbogen forklarer at der er tale om en »omdannelse af Menuet, dels .. ved sammenblanding med Molinask, dels .. ved påvirkning fra Emolet« (bind 14, 1933, sp. 310).

Ordet *molevit* betyder for det første 'menuet', og her tilføjer Ordbog over det Danske Sprog: »også om forskellige andre gammeldags bondedanse, der dansedes i adstadigt tempo, men afsluttedes (med runddans i kæde) i et voldsomt tempo«.

Det er ifølge ordbogen i denne betydning ordet er sammenblandet med ordet *molinask*, som ifølge ordbogen er »en i 18. og begyndelsen af 19. århundrede (til melodien »Længe nok har jeg bondepige været« danset) almindelig dans« (bind 14, sp. 311). Om denne betegnelse forklarer ordbogen at der vistnok er tale om en fordrejning af en tidligere fransk betegnelse *moulinage*, der skulle være dannet til fransk *moulin*, 'mølle', så det altså er en mølledans. Molevitten skulle herefter være en mølledans.

For det andet betyder *molevit* 'en livlig, kvik melodi' (bind 14, sp. 311).

Ordet *molevitten* bruges desuden billedligt i forbindelser som *der røg (hele) molevitten* med betydningen 'der lå det hele; nu er det hele forbi, ødelagt'

(»Frem« 1897/98, nr. 20.3, sp.1; Ordbog over Gadesproget, 2. udgave, 1908). Om denne betydning siger ordbogen: »egentlig vel med henblik på den forvirrede tummel ved »molevittens« op-hør« (bind 14, sp. 311). Det er i denne betydning ordet ifølge Ordbog over det Danske Sprog er påvirket af ordet *emollet*, der er en dialektal form af nedertysk *enmalens*, tysk *einmaleins* dvs. 'en gange en' om den lille multiplikationstabel (Ordbog over det Danske Sprog, bind 4, 1922, sp. 332).

Derudover bruges forbindelsen *hele molevitten* i dagligsproget »som betegnelse for alt, hvad der (under visse forhold) hører til, indbefattes i noget: sagen med alt tilbehør; hele pibetøjet, redeligheden, stadsen; rub og stub« (Ordbog over det Danske Sprog, bind 14, sp. 311). Ordbogen anfører i tilsvarende anvendelse forbindelsen *hele menuetten* (Ordbog over det Danske Sprog, bind 13, 1932, sp. 1359).

VS

Overlast

Spørgsmål: Hvad betyder ordet *overlast* i udtrykket *lide overlast*?

Svar: I Ordbog over det Danske Sprog er substantivet *overlast* i betydning 3.2 defineret som 'skade, fortræd; navnlig om grov forurettelse, krænkelse' (bind 16, 1936). Ordbogen tilføjer: »nu især i udtryk som *lide overlast* som betegnelse for, at man forulempes, generes på grov, krænkende vis«. Hertil føjer ordbogen yderligere at ordet efter straffeloven 1930 havde en speciel juridisk betydning

'at der tilføjes en legemsbeskadigelse, vold af lettere art, uden sår eller skade'. Men ordbogen betegner denne betydning som »forældet«. I denne forbindelse er det væsentligt at hverken ordet *overlast* eller forbindelsen *lide overlast* er opført i W.E. v. Eyben: Juridisk Ordbog, 10. udgave, 1996. Udtrykket hører således ikke mere hjemme i juridisk sprog, men er et almensprogligt begreb med en bred og usikker betydning. Det er således ikke muligt nøjagtigt at sige hvor meget der skal til for at en person eller ting kan siges at have lidt overlast.

Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, 1996, definerer ordet *overlast* som 'fortræd, skade pga. vold, mishandling eller skødesløs behandling'. Ordbogen giver som eksempler: *gidslerne havde ikke lidt overlast* i brugen om personer og: *varerne har lidt overlast under transporten* om ting.

De citerer vi har haft adgang til, bekræfter til fulde at sprogbrugen er meget løs. I de fleste tilfælde fremgår det slet ikke hvor meget der skal til. Men ordet *overlast* bruges både om fysiske, psykiske og materielle forhold, således:

Jeg er bange for mit skind og frygter al slags fysisk overlast. (Marianne Larsen, 1989).

det vigtigste er, at du får talt ud med din mand om sagen, således at jeres ægteskab ikke kommer til at lide overlast. (Hendes Verden 2.6.1989).

Vi kom igennem vinteren, uden at »mine« huse led overlast. (Hjemmet 13.5.1989).

I et enkelt citat er der en noget præcisere angivelse:

Det så ikke ud til, at vor hybel havde lidt overlast. Møblerne stod i hvert fald på deres plads; kun ruderne var knuste. Enkelte nipsgenstande var væltet i vitrinen, og en af lamperne var havnet på gulvet. (Gudrun Jørgensen: Under sølvfluglens vinger, 1988).

Der skal åbenbart en del til før der efter sprogbrugerens mening er tale om overlast. Men dette er jo en aldeles subjektiv dom udtalt af en fiktiv person i en roman. I almindelig sprogbrug vil man heller ikke tale om *overlast* i forbindelse med ubetydelige gener, hvis der fx spildes lidt mineralvand på en overfrakke.

Vi må dog konkludere at udtrykket *lide overlast* i dag tilhører almensproget og har en meget løs og varierende betydning.

VS

Komma eller ej

Spørgsmål: Skal der nyt komma omkring relativsætningerne i følgende eksempler:

(1) Jeg tænkte på Abraham der fik befaling til at drage til et land han ikke kendte.

Komma umiddelbart efter navnet vil automatisk lede læsernes tanker hen på en bestemt bærer af navnet, nemlig Biblens Abraham, uanset om man af den følgende sætning kunne udlede hvilken Abraham der var på tale.

(2) Jeg hilste på Bill Clinton der er USA's præsident.

Et komma gør straks læseren opmærksom på at det drejer sig om »ham I ved nok, ham vi alle sammen kender«, mens et udeladt komma let giver læseren associationer til »den af alle Bill Clinton'er der til forskel fra de øvrige er USA's præsident«. Læseren drager under alle omstændigheder den rette konklusion, men kommatering giver straks et fingerpeg om hvorvidt skribenten uden omsvøb gerne vil lede læserens tanker direkte hen på en bestemt person, eller om han vil udpege den pågældende blandt flere tænkelige.

(3) Korrekturlæserne hvoraf tre udgjorde en klub der advokerede for kommaernes bortfjernelse.

Her angiver et komma foran *hvoraf* at der er tale om samtlige korrekturlæsere, ikke kun det udsnit der er meningsfæller i et bestemt anliggende.

Er der spillerum for at tage den slags hensyn?

Svar: Deres overvejelser er overordentlig relevante. Det er netop den slags betragtninger man må anstille i forbindelse med vurdering af relativsætninger (henførende sætninger), idet spørgsmålet nødvendig eller parentetisk i mange tilfælde kun kan afgøres ad semantisk eller kommunikativ vej. – Lad os tage Deres eksempler ét for ét:

(1) Jeg tænkte på Abraham, der fik befaling til at drage til et land han ikke kendte,

Komma i forbindelse med *et land han ikke kendte* er entydigt forkert, for *et land* identificeres alene vha. den efterfølgende relativsætning, der således er nødvendig. Den første relativsætning er mere kompliceret at vurdere i relation til sit overled *Abraham*. Vi mener dog ligesom De at læsere fra vores kulturkreds sandsynligvis straks vil tænke på Biblens Abraham, en antagelse de får bekræftet i relativsætningen; denne må derfor anses for parentetisk, og der sættes derfor komma foran den.

(2) Jeg hilste på Bill Clinton, der er USA's præsident

Om navnet *Bill Clinton* er en tilstrækkelig identifikation, er jo ikke på forhånd givet. I dag (år 1997) utvivlsomt, men om 25 år?

Når en relativsætning følger efter et proprium (egennavn), er den normalt parentetisk og skal derfor indledes med et komma: *Bo Smith, der er formand for Samfundsvidenskabeligt Uddannelsesråd, er også formand for uddannelsesrådenes formandskab*. Kun i de tilfælde hvor der er mulighed for at forveksle to eller flere personer med samme navn, kommer ikke-parentetisk relativsætning ind i billedet. Dette kan illustreres med følgende eksempel: *Jeg tænker på Peter Hansen(,) der bor i nummer 48*. Her kan den skrivende ved at undlade at sætte komma markere at han med relativsætningen udpeger én blandt to eller

flere personer med navnet Peter Hansen.

Med andre ord: Kommunikationssituationen er aldeles afgørende for om et sådant komma skal være der eller ikke. I dag vil det være naturligt at opfatte relativsætningen i forbindelse med Bill Clinton som parentetisk og derfor sætte komma foran den.

(3) Korrekturlæserne, hvoraf tre udgjorde en klub der advokerede for kommaernes bortfjernelse.

I dette tilfælde er relativsætningen der indledes med *hvoraf*, parentetisk på samme måde som i Retskrivningsordbogens eksempel *Det er svære tider for kaniner, der udelukkende lever af planteføde* (Retskrivningsordbogen, 2. udgave, 1996, § 54.1).

Vores endelige konklusion er at der netop i det nye kommasystem er mulighed for at anstille fornuftige betragtninger af semantisk og kommunikativ art.

V/S

Rutsche eller rutsje, men ketsjer

Spørgsmål (fra en skoleklasse): Hvorfor må man vælge mellem *rutsche* og *rutsje*, når man skal skrive *ketsjer*? Ville det ikke lette lidt for os stakkels elever hvis man gik fra *sch* til *sj* over én kam – om man så kan sige?

Svar: Når der ikke er dobbeltform ved ordet *ketsjer*, skyldes det at der er tale om et ord som har haft en fordansket form i flere hundrede år. Ordet er tid-

ligere bl.a. blevet skrevet *kedtzele*, *ketser* og *kætser*. Men siden 1918 har den officielle stavemåde været den med *sj*: *ketsjer*.

Med *rutsche/rutsje* forholder det sig helt anderledes. Til og med Retskrivningsordbog 1955, udgivet af Dansk Sprognævn, var den officielle stavemåde *rutsche*. I Retskrivningsordbogen 1986 optog Sprognævnet formen *rutsje* ved siden af den traditionelle. Dette har Sprognævnet fastholdt i 2.-udgaven af Retskrivningsordbogen, 1996, så får vi se når næste udgave kommer, hvilken af de to sidestillede stavemåder der har sejret i befolkningens sprogbrug.

Hermed har vi sådan set også besvaret jeres spørgsmål om det formålstjenlige i generelt at erstatte *sch* med *sj*. Det kan man ikke sådan bare gøre, bl.a. fordi de historiske forhold ofte er mere indviklede end som så, og det ville ikke være hverken hensigtsmæssigt eller retfærdigt hvis man på én gang gennemførte en stavereform der fra den ene dag til den anden gjorde gode stavere til dårlige stavere og desuden kappede forbindelsen til den meget nære fortid.

VS

Mål eller målsætning

Spørgsmål: Hvorfor siger næsten alle *målsætning* når de mener *mål*?

Svar: Ordet *målsætning* er relativt nyt i dansk. Den ældste ordbog hvori ordet er optaget, er vistnok Blinkenberg og Høybye: Dansk-Fransk Suppleringsordbog 1953. Betydningen er nærmest 'et kompleks af mål'. Det har, navnlig tidligere, ofte været brugt 'om større, omfattende,

ideologisk bestemte planer'. Men Nu-dansk Ordbog, 15. udg., 1992, der eksemplificerer ordet i sammenhængen *drøftelse af skolens målsætning*, forklarer denne sammenhæng som 'målene for skolens arbejde', og anfører ordet *mål* som synonym. Eksemplet er karakteristisk idet ordet *målsætning* ofte figurerer i den pædagogiske litteratur. I Psykologisk-pædagogisk ordbog, 10. udg., 1995, hvor ordet *målsætning* er optaget som fagterm, forklares det som 'den proces at opstille formål eller mål'. Den oprindelige betydning er 'det at sætte sig et mål'. Senere er ordet gået over til også at betegne resultatet af denne handling. Det danske ord anses for at være overtaget fra svensk eller tysk.

Ud over disse anvendelser bruges ordet i dag meget ofte som et modeord, også i tilfælde hvor *mål* (eller *formål*) havde været fuldt tilstrækkelige. Denne brug har Sprognævnet noteret allerede i 1959. Hvis det kan være nogen trøst, misbruges det tyske *Zielsetzung* vistnok på samme måde, og vi har paralleller, fx i *problem* og *problematik*, hvor man også anvender det flotte lange ord for at understrege hvor fint og indviklet det hele er.

VS

Pissepotte

Spørgsmål: Stammer vendingen *være en potte pis værd* fra polsk, hvor *podpis* betyder 'underskrift', for så er der jo mening i udtrykket »det er ikke en potte pis værd«?

Svar: Om udtrykket *være en potte pis værd* kan vi oplyse at det så vidt vi kan

se, ikke findes i nogen af vores slangordbøger. Til gengæld optræder ordet *pissepotte* som opslagsord i Ordbog over det Danske Sprog, bd. 16, 1936, her også med stavemåden *Pispot(te)*. Ordet har ifølge ordbogen to betydninger: 1), der angives som »vulgær eller dialektal«, er 'nat- eller kammerpotte' og 2) 'mesanbras'. Det oplyses at ordet i denne betydning kommer fra hollandsk *pispot*, som egentlig betyder 'kammerpotte', og brugtes i maritimt sprog. *Mesan* er ifølge Gyldendals Fremmedordbog, 11. udg., 1993, 'opr. det mellemste sejl, nu gaffelsejl på den agterste mast (mesanmasten)'.

Ordbog over det Danske Sprog henviser i den sidste betydning til H. Fisker: Dansk-Fransk Sø-Ordbog, Kjøbenhavn 1839, hvor der under opslagsordet *Pissepotte* står »(Mesanbras) bruges ei mere«.

Nu er der næppe tvivl om at udtrykket *en pot pis* betyder 'et natmøbel med indhold', at det altså er betydning 1) af ordet *pissepotte* det drejer sig om i udtrykket *være en pot pis værd*.

Ifølge vores Dansk-Polsk Ordbog (Danmark 1989) hedder det danske ord *underskrift* på polsk *podpis*, men ligheden mellem det polske ord og det danske *pissepotte* eller *pispot* er nok ganske tilfældig.

VS

På eller i Skagen

Spørgsmål: Folk siger i reglen at de har været på ferie *på Skagen*. Kan man være *på* en by?

Svar: Sprognævnet offentliggjorde allerede i Årsberetning for 1969/70 et svar på dette spørgsmål. Men da spørgsmålet stadig dukker op med jævne mellemrum, mener vi der kan være anledning til tage det op på ny. Om forbindelsen *på Skagen* oplyser Ordbog over det Danske Sprog at *på* i forbindelse med navne på byer »især (men nu sjældent i almindeligt sprog)« bruges ved de byer »hvor der (mere) tænkes på naturforholdene (beliggenhed på en halvø, på den åbne strand: paa Skagen, paa Dragør)« (bd. 16, 1936). *I Skagen* er i dag den mindst påfaldende form; *på Skagen* benyttes stort set kun af turister der tager på badeferie i den anden ende af landet; de tager først og fremmest til stranden og har næppe mange byforestillinger forbundet med Skagen og siger derfor *på Skagen*.

VS

Stue

Spørgsmål: Hvad er den nøjagtige betydning af ordet *stue*, er det et aflukkeligt rum?

Svar: Oprindeligt betød ordet 'opholdsrum der kan opvarmes', og i svensk betyder ordet, der på svensk hedder *stuga*, 'hytte' og brugtes således om hele boligen. Ordbog over det Danske Sprog definerer ordet *stue* på følgende måder: 'værelse i (privat) beboelseshus eller lejlighed'; 'om (større) værelse eller lokale, der ikke er del af en privat beboelse' (bd. 22, 1944). Som tilføjelse til førstnævnte betydning står der at en *stue* »i reglen er større end et kammer«, men »mindre

end en sal«. Som yderligere præcisering af den anden betydning nævnes det at dette større værelse »ofte ved sin indretning eller anvendelse minder om en stue«. Ordbogen, der er en beskrivende ordbog over almensproget, hæfter sig ikke ved spørgsmålet om aflukkelighed, der næppe heller er afgørende for om et rum kan betegnes som en stue. Snarere ville man fæstne sig ved tilstedeværelsen af 4 vægge. Men heller ikke dette kriterium er fast. I en sammensætning som *udestue* mangler den 4. væg jo netop. Den eneste sammensætning, som vi har kunnet komme i tanke om, hvor aflukkeligheden spiller en vis rolle ved definitionen, er ordet *havestue*, der i Ordbog over det Danske Sprog er defineret som 'stue, der vender ud mod en have og hvorfra man i alm. gennem havedør (eller veranda) har adgang til denne' (bd. 7, 1925). Det overdækkede, altså tilstedeværelsen af en eller anden form for tag spiller nok en rolle for stuebegrebet. Men heller ikke dette kriterium er afgørende. I alle tilfælde tales der i et af vores citater om »en overdækket udestue« og i et andet citat står der »For yderligere at understrege *stuevirkningen* og for så tit som muligt at kunne benytte »udestuen« i den lunefulde danske sommer har man opsat en rød- og hvidstribet markise« (Femina 9.9.1952).

V/S

Sura

Spørgsmål: Hvad hedder en *sura* (et kapitel af Koranen) i flertal?

Svar: Retskrivningsordbogen 1986 har ikke optaget ordet *sura*, og det findes

heller ikke som opslagsord i den nye udgave af Retskrivningsordbogen, som udkom i oktober 1996. Derimod har Gyldendals Fremmedordbog, 11. udg., 1993, opslagsordet *sure* (arabisk *sura*) med angivelsen *-n* i bestemt form singularis og *-r* i pluralis samt forklaringen: »Kapitel i Koranen«. Pluralisformen er således *surer* hvis man accepterer singularisformen *sure*.

I Salmonsens Konversationsleksikon, 2. udg., bd. 14, 1923, står der i artiklen om Koranen pluralisformen *suraer* (med apostrof foran pluralisendelsen, hvilket ikke accepteres af Sprognævnet).

I Lademanns Store Leksikon synes usikkerheden total: Opslagsformen er *sura*, hvortil er føjet »(arabisk)«. Hertil bringes efter kolon den fordanskede form *sure*; denne er så forklaret med tilføjelsen »kapitel i Koranen, se dette« (bd. 27, 1992). I artiklen om Koranen (bd. 14, 1994) er der til gengæld brugt flertalsformen *suraer* (ligesom i Salmonsens med apostrof foran endelsen). I fremmedord på *-a* er det almindeligt i dansk retskrivning at tilføje endelsen *-er* direkte til *-a* hvad enten ordet som *sofa* har arabisk proveniens eller som *tuba* er af latinsk oprindelse eller det som *veda* stammer fra sanskrit osv.

Konklusionen må herefter blive at dersom man udgår fra den arabiske form *sura*, bliver pluralisformen *suraer*. Vælger man derimod den fordanskede entalsform *sure*, bliver flertalsformen *surer*. Eftersom Gyldendals Fremmedordbog har valgt den fordanskede form, vel sagtens fordi de islamiske begreber efterhånden er gledet så meget ind i almen-

sproget at en fordansket form virker naturligt og sikkert er udbredt, vil vi anbefale den. Men det kan ikke afvises at fagfolk kan have en interesse i at bevare en etymologisk rigtig form til faglig brug.

VS

Surveillance

Spørgsmål: Kan Sprognævnet foreslå en dansk modsvarighed til amerikansk *surveillance*, men uden betydning af kontrol?

Svar: I B. Kjærulff Nielsen: Engelsk-Dansk Ordbog, 5. udg., 1995, er substantivet *surveillance* oversat ved 'opsyn (fx *under constant surveillance*); opsig; bevogtning', og det tilsvarende verbum *surveille*, der er angivet som US, dvs. som kun eksisterende i amerikansk, er på samme måde oversat ved 'overvåge, holde under skarpt opsyn'. Det ser med andre ord ud til at det engelske/amerikanske ord altid rummer elementet af skarp kontrol i sin betydning, og at det derfor vil være vanskeligt at levere en gyldig oversættelse uden dette betydningselement.

Politikens Synonymordbog, 10. udg., 1991, henviser under opslagsordet *overvåge* til ordet *tilse*. Under dette opslagsord står der ud over de egentlige synonymmer, fx *inspicere*, *kontrollere*, *overvåge*, bl.a. *føre (have) tilsyn med*, *supervisere*. Disse begreber dækker nogenlunde hinanden, og for at undgå at oversætte det ene fremmedord ved det andet kunne man evt. foreslå *have tilsyn med*. Dette begreb behøver i alle tilfælde ikke at have noget moment af ubehagelig kontrol i sin betydning. Man havde således i

den gamle lov om børne- og ungdomsforsorg begrebet en *tilsynsværge*, og det var en person som var beskikket til at komme og se til barnet i den hensigt at holde øje med om det levede under betryggende forhold og havde det godt.

Man kunne også tænke sig ord som *observation* og *observere*, *følge udviklingen i/af*, evt. *følge (udviklingen) omhyggeligt*.

Fra computersproget stammer substantivet *monitorering*, der betyder 'overvågning'; hertil er dannet verbet *monitorere*. Vores tidligste citat stammer fra bladet Ingeniøren i 1987, hvor substantivet optræder i en sammenhæng der ville passe udmærket til Deres brug:

professor J.S. Gravenstein .. kom oprindeligt via Danmark til USA som immigrant fra efterkrigsårenes Tyskland. På grund af hans store interesse for *monitorering* (overvågning) er Gainesville blevet »state of the art« hvad angår overvågning af patienter under operation.
(Ingeniøren 6.11.1987)

I de følgende år har sprogbrugen bredt sig, så vi nu har adskillige belæg på ordet i dagens aviser, både Berlingske Tidende og Politiken.

Vi foreslår således et af de nævnte ord som modsvarighed til *surveillance*.

VS

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Fax
31 54 03 60

Giro
6 10 17 20

Abonnement mv.
35 32 89 83

Oplysning
31 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-12 og 13-15)

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 50 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Usignerede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Nyt fra Sprognævnet

1997/2 · juni

To love om det danske sprog.....	1
Dramatisk talt.....	2
Spørgsmål og svar	4

Næste nummer udkommer i september 1997.

Ansvarshavende redaktør:
Erik Hansen

Redaktionssekretær:
Henrik Galberg Jacobsen

ISSN 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København